

GLAVNI TEORETIČNO-METODOLOŠKI MODELI V SLOVENSKI LITERARNI VEDI MED VOJNAMA

V slovenski literarni vedi med vojnama je prevladoval modificirani pozitivizem, ob njem so se razvili nekateri duhovnozgodovinski vidiki, pojavljali so se prvi primeri marksistične oziroma zgodovinskomaterialistične orientacije in posamezni bežni odmevi ruskega formalizma. Smeri največkrat niso zastopane v čisti obliki, temveč kot mešanica raznorodnih sestavin brez medsebojne povezave ali pa v sinkretičnih spojih. Kljub temu je bila slovenska literarna veda v tem času produktivna in socialno uspešna.

The main interwar trend in Slovene literary studies was a modified variety of positivism, alongside which developed certain aspects of Geistesgeschichte; there appeared also the first examples of Marxist (historical materialist) orientation and fleeting echoes of Russian formalism. These trends frequently do not appear in their purest forms, but rather as a mixture of heterogeneous components without any interconnections or in syncretic junctures. Despite this, Slovene literary studies of the time were productive and socially successful.

V literarni vedi na Slovenskem je v obdobju med vojnama najti več znamenj, ki opozarjajo na to, kako je prehajala iz šolsko pedagoške in kritično publicistične, marksidaj še pretežno ljubiteljske dejavnosti v status razvite znanosti. Z ustanovitvijo ljubljanske univerze, znanstvenega društva za humanistične vede, iz katerega je pozneje nastala Akademija znanosti in umetnosti, in vrste strokovnih revij,¹ ki so se pridružile starejšim glasilom širšega, splošnokulturnega profila, je dobila solidno institucionalno podlago. Njeno delo je bilo v javnosti ugodno sprejeto, dosegla je velik družbeni ugled in postala ena osrednjih nacionalnih ved. Njeni vodilni predstavniki – Prijatelj, Kidrič, Grafenauer, Žigon idr. – so objavljali sintetična dela in monografije² ter v njih strnili dosežke dolgoletnega raziskovanja, pri katerem so mdr. evidentirali in pregledali vrsto novih virov, pripravljali izdaje besedil posameznih pomembnih ustvarjalcev in skrbeli za temeljne biografsko-bibliografske pripomočke.³ Poleg teh osrednjih osebnosti so se približno od začetka 30. let uveljavljali pripadniki naslednjih, številnejših generacij,⁴ ki so sistematično nadaljevali, dopolnjevali in širili delo predhodnikov na več predmetnih in problemskih področjih, pri tem pa tudi že

¹ *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino*, od 1918/19; *Razprave Znanstvenega društva za humanistične vede*, od 1923; pozneje še *Slovenski jezik*, od 1938.

² Mdr. I. PRIJATELJ, *Duševni profili naših preporoditeljev*, LZ 1921, v knjigi 1935; *Predhodniki in idejni utemeljitelji ruskega realizma*, 1921; *Borba za individualnost slovenskega knjižnega jezika v letih 1848-1857*, ČJKZ 1924, 1925, v knjigi 1937; *Leto 1868 v slovenski literaturi*, RDHV 1930. – F. KIDRIČ, *Zgodovina slovenskega slovstva od začetkov do Zoisove smrti*, I–V, 1929–38; *Dobrovský in slovenski preporod njegove dobe*, 1930; *Prešeren 1800–1838, Življenje pesnika in pesmi*, 1938; – A. ŽIGON, *France Prešeren, poet in umetnik*, 1925; – I. GRAFENAUER, *Karolinška kateheza ter izvor brižinskih spomenikov in »Čina nad ispevedajoštim' se«*, 1936.

³ *Slovenski biografski leksikon*, od 1925; *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka*, 1925–1929.

začrtovali smeri razvejanja in specializacije stroke. Med literarnoznanstvenimi disciplinami je bila najmočnejše zastopana in po svoji družbeno-nacionalni vlogi najbolj poudarjena slovenistika, ob njej pa so se začele literarnozgodovinske in posamezne teoretične raziskave tudi v sosednjih vejah – slavistiki, germanistiki, romanistiki, klasični filologiji in nekaj let pozneje v primerjalni književnosti.⁵

Glede na vse to se zdi, da so bila ta leta za literarno vedo obdobje enakomerne kvantitativne rasti in institucionalno-organizacijskega napredovanja, ki se začelja ob koncu svetovne vojne in nastanku nove države. S to zgodovinsko prelomnico se je družbeno okolje stroke res bistveno spremenilo. Toda če si ogledamo njen notranji, teoretično-metodološki ustroj, se izkaže, da s tega vidika okrog let 1918 do 1920 v njej pravzaprav ni bilo izrazitega preloma ali novega začetka. Njene vodilne osebnosti so se namreč formirale prej, v prvih desetletjih 20. stoletja, in že z njihovim dotedanjim delom je stroka dobila znanstven notranji ustroj, njen razvoj v dvajsetih letih pa je bil bolj zunanji izraz ali potrditel dotedanjega formiranja in konsolidiranja kakor nadaljnja vsebinska preobrazba.

Navzlic soglasnemu prepričanju, da je doba med vojnama – ali širše vzeto prva polovica stoletja – še kako pomembna za razvoj naše stroke na Slovenskem, pa njena zgodovina, teorija in metodologija še niso izčrpno obdelane, niti za to obdobje niti za celoto. Nastalo je sicer nekaj historično razvojnih skic z obrisnimi pregledi celote; podrobno pa so bili obravnavani le posamezni tematski vidiki in izseki ter opusi nekaterih pomembnejših avtorjev.⁶ Z metodološkega vidika označujejo to dobo največkrat kot pozitivistično, toda v njej se nedvomno kažejo tudi drugačne, nepozitivistične in protipozitivistične težnje. Razvojni proces stroke v tej dobi je zelo zapleten; različne podobe sprememb v časovnem poteku še ne bo mogoče dobiti, dokler ne bodo podrobno obdelani opusi vsaj najpomembnejših literarnih znanstvenikov. Jasno je le, da si smeri in šole niso sledile v preprosto razvidnem zaporedju. Spričo tega se zdi primernejše, da poskušamo dobo obravnavati kot celoto, v kateri hkrati obstajajo različne in tudi nasprotne teoretično-metodološke smeri in težnje, ter da te smeri in težnje sumarično označimo s pomočjo nekaj temeljnih pojmov in kategorij. Pri tem ne gre za izčrpen popis njihovih karakteristik, temveč za minimum, ki še omogoča njihovo identifikacijo in medsebojno diferenciacijo.

Novo smeri, šole in metode kajpada niso nastajale samostojno, temveč jih je naša

⁴ A. Slodnjak, A. Ocvirk, M. Rupel, A. Gspan, M. Boršnik, F. Petre, B. Merhar, L. Legiša, J. Logar idr.

⁵ Prispevali so jih J. Kelemina, F. Bradač, A. Sovre, A. Ocvirk idr.

⁶ O literarni vedi govorijo vse obširnejše zgodovine slovenskega slovstva, največkrat v ustreznih odlomkih poglavij o posameznih dobah; strjen pregled njene zgodovine dajeta SLODNJAK (*Zgodovina slovenskega slovstva* II, 1968) in KMECL (*Zbornik Lirika-epika-dramatika*, 1965, ²1971), pregled njenih metod pa Zadravec (*Zbornik Lirika-epika-dramatika*). Izmed teoretično-metodoloških smeri sta bila podrobneje obravnavana pozitivizem (D. DOLINAR, *Pozitivizem v literarni vedi*, 1978, *Literarni leksikon* 5) in duhovna zgodovina (T. VIRK, *Duhovna zgodovina*, 1989, *Literarni leksikon* 35); od posameznih starejših avtorjev največ I. Prijatelj in F. Kidrič, A. Žigon in F. Grafenauer precej manj, od mlajših največ J. Vidmar, A. Ocvirk in A. Slodnjak. – Za literarno vedo relevantne ugotovitve je najti tudi v razpravah o teoretičnih osnovah in zgodovinskem razvoju literarne kritike.

literarna veda prevzemala po zgledih od drugod in jih prilagajala posebnostim slovenskega literarnega gradiva ter kulturnozgodovinskega okolja, pri čemer je bila v večji ali manjši meri soustvarjalna. Te smeri in šole imajo kompleksen notranji ustroj, ki pa ga je mogoče dokaj zanesljivo označiti, če vsaj na grobo ugotovimo, kako opredeljujejo svoja izhodišča, cilje, predmet in metode. Te kategorije so povezane med seboj in vplivajo druga na drugo v več smereh. Njihov vsakokratni značilni izbor in kombinacijo lahko štejeemo za temeljno ogrodje, vzorec ali model teoretično-metodološke smeri. Razlik med njimi torej ne gre iskati le v posameznih značilnostih, temveč v njihovi kombinaciji, v celotni idejno-metodološki strukturi. Po drugi strani pa to ne pomeni, da je mogoče vsak literarnoznanstven pojav prišteti brez ostanka samo k enemu vzorcu ali modelu: nasprotno, sinkretični spoji so prav tako normalni in morda celo pogostejši kot čiste realizacije vzorcev.

V obravnavanem obdobju je zastopanih več takšnih temeljnih vzorcev z zelo različnim obsegom in različno intenzivnostjo: najpomembnejše mesto ima nedvomno pozitivistični, za njim idejno- oz. duhovnozgodovinski, v bistveno manjšem obsegu se pojavlja marksistični vzorec, poleg njih je mogoče opaziti le še posamezne neznatne sledove formalističnega. Ne glede na te razlike pa našo literarno vedo v tem času obvladujeta dve skupni karakteristiki: opredeljevala se je kot zgodovinska in kot nacionalna veda, svoj predmet je torej obravnavala v zgodovinsko-razvojni perspektivi in s stališča nacionalno-afirmativne ideologije. Za njen osrednji tok to pomeni, da se je omejila na raziskovanje slovenskega slovstva in se s tem izločila iz širšega okvira slovanske filologije, kamor je bila vraščena dotlej. Šele kot nujno dopolnilo nacionalne literarne zgodovine se je razvijala primerjalna zgodovina in kot dopolnilo literarnozgodovinske obravnave v skromnejšem obsegu tudi teoretična. Primerjalna literarna zgodovina se je začela osamosvajati že proti koncu dvajsetih let, literarna teorija je v glavnem še ostajala nesamostojna, podrejena sestavina pretežno zgodovinsko pojmovane celote. Vladajoči vzorec nacionalne literarne zgodovine se je kajpada uveljavljal tudi v drugih filoloških strokah, vendar je bil najbolj poudarjen v slovenistiki.

Odločitev za takšno shemo obravnave implicira še druge izhodiščne opredelitve, zlasti o naravi predmeta in o ciljih raziskovanja. Toda te podrobnejše opredelitve se že razlikujejo med seboj glede na pripadnost temu ali onemu temeljnemu teoretično-metodološkemu modelu. O glavnih potezah teh vzorcev ali modelov je s precejšnjim poenostavljanjem mogoče reči tole:

Izhodišče pozitivističnega vzorca je prepričanje o objektivni danosti in enotnosti sveta ter o tem, da vsa njegova območja obvladujejo v načelu isti zakoni, ki so doganjivi po racionalni, znanstveni poti in so večinoma zamišljeni kot različice obče vzročno-posledične zveze. Cilj znanstvenega spoznavanja je dognati zakonitosti in z njimi pojasniti pojave. Predmet obravnave so dana, objektivna dejstva. Tako opredeljenemu predmetu ustrezajo empirično-induktivne metode. Raziskovalni postopek se začneja z opazovanjem, opisom in klasifikacijo dejstev, nadaljuje se z analizo ugotovitev opazovanja ter s sklepanjem o zvezah med posameznimi pojavi, naposled se prek čedalje širših povezav izteka v rekonstrukcijo kompleksne vzročno-posledične zveze. Obča kavzalnost deluje v časovno-razvojni razsežnosti. Sleherni pojav, ki ga želimo spoznati, je torej treba opisovati in razlagati glede na proces nastanka ter

odkrivati delovanje vzročnih faktorjev, ki ga urejajo. Ker je svet v bistvu enoten, ima tudi znanost enotne metodološke temelje, ki so razvejeni v skladu s posebnostmi vsakokratnega predmetnega področja. Človeško znanje in spoznavanje napreduje v svetovni zgodovini od religiozne prek metafizične do pozitivne, tj. znanstvene stopnje. Pozitivno stopnjo razvite znanosti so prve dosegle eksaktne in naravoslovne vede, zato se morajo zgodovinske in umetnostne zgledovati po njih. – Pri uporabi teh načel v literarni vedi pomeni to, da je literarno delo za raziskovalca najprej objektivno dejstvo, dostopno opisu in analizi, hkrati pa je produkt avtorjevega ustvarjalnega procesa, ki posnema ali upodablja izsek realnosti. Zato ga je treba obravnavati v povezavi z osebnostnimi lastnostmi in realnim življenjem avtorja, ki je najbližji vzrok njegovega nastanka; od tod se vzročno-genetična razlaga nadaljuje prek individualnih določil avtorjeve osebnosti do nadindividualnih determinant njegovega rodu, naroda, dobe in družbe. Spričo tega sodijo v predmetno območje literarne vede poleg dela nujno tudi avtor, njegovo okolje in doba.

Izhodišče duhovnozgodovinskega vzorca je prepričanje o bistveni razliki med območjem narave in območjem duhovnih oz. idejnih pojavov, o njihovi samostojnosti in o ustrezni samostojnosti duhovnoznanstvenih načel in metod, zaradi česar so duhovne vede bistveno drugačne in neodvisne od naravoslovnih. Njihov spoznavni cilj ni pojasniti zgodovinski proces vzročno-genetično, z redukcijo ponavljajočih se ali sorodnih skupin pojavov na delovanje kavzalnih zakonitosti, temveč najprej razumeti in tolmačiti pojave v njihovi enkratni individualnosti. Literarno delo, ki je predmet duhovnozgodovinske obravnave, je pojmovano kot stvaritev svobodne individualne osebnosti in hkrati kot izraz ali objektivacija nadindividualnih kategorij, ki jim pripada avtor, največkrat duha časa oz. dobe ali duha ljudstva oz. naroda. Duhovnozgodovinska literarna veda si prizadeva doseči sintezo z vidika takšnih kategorij. Njena osrednja metoda je torej sintetično podoživljajoče doumevanje in tolmačenje, ki pelje od del prek avtorskih osebnosti k nadindividualnim bitnostim, pri čemer pogosto vzpostavlja tipološke pojmovne mreže.

Temeljne poteze marksističnega oziroma zgodovinskomaterialističnega modela v njegovih starejših, bolj dogmatičnih variantah so v nekaterih pogledih zelo podobne pozitivističnim. Tudi tukaj obvladuje zgodovino obči determinizem, le da nimajo v njem biološke determinante tako rekoč nobene vloge, psihološke in idejne pa le sekundarno, ker je historični proces opredeljen z delovanjem družbenoekonomskih zakonitosti, ki se uveljavljajo predvsem v oblikah razrednega boja. Literarna dela so uklenjena v ta proces, ker so posnetki ali upodobitve realnosti z njenimi prikritimi razvojnimi tendencami vred; obenem jih določata socialni izvor in socialna praksa avtorjev.

Formalistični vzorec je v razviti obliki utemeljen na fenomenoloških izhodiščih in torej bistveno drugačen od prej omenjenih vzorcev; v nerazviti, nediferencirani obliki lahko formalno-stilna analiza izhaja tudi iz pozitivističnega ali iz duhovnozgodovinskega okvira, zlasti tam, kjer gre za izolirano obdelavo sorazmerno ozkega področja, kakršno je npr. teorija verza.

Pozitivistični temeljni vzorec se je v naši literarni vedi izoblikoval ob opiranju na evropski literarnoznanstveni pozitivizem; seveda je šlo tu za njegovo poznejšo fazo, ublaženo in modificirano med krizo starejšega pozitivizma in odporom proti njemu

okrog preloma stoletja. Zato je pri nas srečati razmeroma malo obširnejših načelno-programskih opredelitev zanj, obče pozitivistično-deterministične sheme se redkokdaj izrecno uveljavljajo, pri biografski obdelavi posameznih ustvarjalnih osebnosti je razmeroma manj redukcioniističnih skrajnosti in deviacij. Teoretične opredelitve so skope ali fragmentarne, raztresene po različnih spisih vodilnih zastopnikov stroke: od Oblakovih kritik Glaserjeve slovstvene zgodovine mimo Kidričevih programskih razlag in polemik pa do Prijateljevih teoretičnih in metodoloških spisov ter komentarjev k lastnemu delu.⁷ Drugačna pa je vloga te temeljne usmeritve v literarnozgodovinski praksi: opredeljuje obe veliki zgodovini slovenske literature, ki sta nastali med vojnama (Kidričevo in Prijateljovo),⁸ pomembne monografije, kakršni sta npr. Prijateljeva o Kersniku in Kidričeva o Prešernu,⁹ številne biografske in zgodovinsko-faktografske razprave drugih avtorjev, ndr. tudi Žigona;¹⁰ v blažji varianti, kot empirično-historična usmeritev, ki večkrat niti nima dosledno in podrobno izdelane teoretične podlage, je značilen za veliko večino literarnozgodovinske produkcije med vojnama, zlasti pri generaciji učencev in naslednikov, ki jo imenujejo tudi Prijateljova in Kidričeva šola.¹¹

Vpliv tega teoretično-metodološkega modela je mogoče zaslediti že v opredelitvi predmeta oz. predmetnega področja. Slovenske literarne zgodovine se praviloma imenujejo zgodovine slovenskega slovstva: kadar terminov slovstvo, književnost, literatura ne obravnavajo kot sinonime, temveč jih pojmovno diferencirajo, jim ne gre samo za literaturo kot estetsko opredeljeno besedno umetnost in tudi ne samo za književnost kot vse, kar je umetniškega in neumetniškega izšlo v knjigi, temveč izrecno za slovstvo, ki zajema sleherno pismeno in ustno, estetsko in pragmatično-funkcionalno ustvarjanje z besedo. S tem sega literarna zgodovina čez meje še tako široko pojmovane literature v kulturno-, socialno- in političnozgodovinske sfere, ne le iz praktičnega razloga, ker posebne zgodovine teh področij pač še niso bile zadosti razvite, temveč predvsem zato, da lahko kar najbolj široko izpelje ali vsaj nakaže vzročno-deterministične zveze literature z zunajliterarnimi območji. Zanimivo pa je, da večinoma ne priteguje v dejansko obravnavo ljudskega slovstva, nemara zato, ker

⁷V. OBLAK, Kritike Glaserjeve Zgodovine slovenskega slovstva, LZ 1894, 1895. – I. PRIJATELJ, V zatišju – polemični pomenki kulturnega zgodovinarja, Veda 1915; Literarna zgodovina (predavanje), 1919, obj. v *Izbranih esejih in razpravah* I, 1952; *Uvod v zgodovino kritike*, 1928. – F. KIDRIČ, O literarni zgodovini, LZ 1927; Kritika Sketove Slovenske slovstvene čitanke, *AslPh* 1906; Kritika Grafenauerjeve Zgodovine novejšega slovenskega slovstva, Veda 1911; *Uvod v Zgodovino slovenskega slovstva* V, 1938; O sodobni slovenski znanstveni kritiki (polemika s Slodnjakom), LZ 1935. – A. OCVIRK, Razgovor s profesorjem Kidričem, LZ 1940.

⁸I. PRIJATELJ, *Kulturna in politična zgodovina Slovencev 1848–1895*, I–V, 1938–1941 (nedokončano); *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848–1895*, I–VI, 1955–1985. – F. KIDRIČ, *Zgodovina* (gl. op. 2).

⁹I. PRIJATELJ, *Janko Kersnik, njega delo in doba*, I, II, 1910, 1914. – F. KIDRIČ, *Prešeren* II (gl. op. 2).

¹⁰Tako rekoč vse Žigonove razprave o Levstiku, ki so nastale ob njegovih nedokončanih pripravah za izdajo Levstikovih del (obj. v *Slovanu* 1914–1917 in v *DS* 1930, 1932), ter nekaj gradivskih objav o Prešernu in Čopu.

¹¹Prim. D. DOLINAR, *Pozitivizem v literarni vedi*, 1978, 79–119.

ji niso dostopne osebnosti njegovih avtorjev in ker zaradi tega ne more prek njih prikazati delovanja determinističnega mehanizma.

Vloga duhovnozgodovinskega vzorca je v naši literarni vedi znatno manjša kot vloga pozitivističnega. Nikoli ni bil sprejet tako široko, da bi lahko govorili o sklenjeni duhovnozgodovinski smeri ali šoli, tako kot govorimo o pozitivistični. Pač pa lahko pri vrsti avtorjev ugotavljamo posamezna duhovnozgodovinska teoretična stališča in metodološke opredelitve. Ti pojavi, ki nastopijo kmalu po začetku stoletja in trajajo več desetletij, so večinoma individualni in med seboj nepovezani ali disparatni, saj pripadajo različnim težnjam znotraj široko pojmovanega duhovnozgodovinskega območja. Njihova skupna poteza je protipozitivistična usmerjenost, kar pa še ne izključuje možnosti, da obstajajo pri istem avtorju hkrati s pozitivističnimi idej-nimi in metodološkimi temelji tudi duhovnozgodovinske težnje – brez medsebojne povezave ali pa v sinkretičnih združbah. Vsekakor so pogosteje izražene v načelno-programskih in kritičnih izjavah kakor realizirane v literarnozgodovinski praksi. Bržkone jih je mogoče srečati najprej pri Ivanu Prijatelju in pri Avgustu Žigonu.

Pri Prijatelju so se nastavki simbolistično-impresionistične estetike in kritike razvili v izrazito duhovnozgodovinsko nadgradnjo pozitivistično oziroma empiristično zastavljene literarne zgodovine.¹²

Pri Žigonu se je t. i. matematična arhitektonika, izvirajoča iz formalno-esteti-cističnih teženj klasične filologije, povezala s pogledi na duhovno žarišče ali jedro umetnine, prevzetimi od romantične umetnostne filozofije; pozneje pa se je legitimirala tudi z neposrednim slicjevanjem na nekatere vodilne sodobne avtorje duhovnozgodovinske smeri.¹³

V letih med vojnama so o duhovnozgodovinski literarni vedi mdr. poročali in diskutirali Prijatelj, ki jo je obravnaval kot zadnjo fazo v zgodovini kritike (tj. tudi literarne teorije), Kelemina, ki je svojo literarnoznanstveno sistematiko in metodologijo v marsičem oprl nanjo, in Ocvirk, ki je izrecno zavračal njene ahistorične, abstraktno teoretične, na filozofijo oprte in v tipološke postopke usmerjene tendence, hkrati pa sprejemal njene historične, modificiranemu pozitivizmu bližje variante.¹⁴

Josip Vidmar je v zgodnjih načelno-teoretičnih spisih, s katerimi je utemeljeval izhodišča svoje kritiške prakse, izrekel pridržke do literarne in umetnostne zgodovine, ki so sicer uperjeni proti njeni pozitivistični različici, zadevajo pa tudi duhovnozgodovinski historicizem: zgodovinskemu raziskovanju niso dostopna osrednja, najgloblja območja umetnosti oziroma umetnin, pač pa le njihove zunanje plasti, na katere vplivajo spreminjajoče se razmere dobe. Prava umetnost ni upodabljanje zunanje realnosti in njenih zgodovinskih sprememb, ampak kristalizacija življenja in izraža vsakokratno posebno razmerje med temeljnimi sestavinami psihološko-duhovne človekove narave, zato je v jedru ahistorična. To prepričanje je vodilo Vidmarja mdr. tudi pri pisanju njegovega najboljširinejšega in literarnoznanstveno najambicioznejšega predvojnega dela – študije o Župančiču.¹⁵

¹² Gl. zlasti I. PRIJATELJ, *Pesniki in občani*, LZ 1917; *Literarna zgodovina* (gl. op. 7).

¹³ Prim. A. ŽIGON, *Lel – moj kermar*, DS 1905; *Tercinska arhitektonika v Prešernu*, ZMS 1906; *Tretjinska arhitektonika v Prešernu*, ZMS 1907; *France Prešeren, poet in umetnik*, 1925.

¹⁴ I. PRIJATELJ, *Uvod v zgodovino kritike*, 1928. – J. KELEMINA, *Literarna veda*, 1927. – A. OCVIRK, *Teorija primerjalne literarne zgodovine*, 1936; *Historizem v literarni zgodovini in njegovi nasprotniki*, LZ 1938.

Med avtorji načelnih teoretično-metodoloških diskusij kaže omeniti še Stanka Le-bna, ki je kritiziral pozitivistično reduciranje literarnih oseb na njihove realne modele ter na temelju Crocejeve estetike razlikoval med realno osebo in pesniškim likom, ki nastane kot stvaritev domišljije, kot fantazma.¹⁶

Kar zadeva prenos duhovnozgodovinskih teoretičnih stališč, pojmov in kategorij ter metodoloških rešitev v prakso, jih je mogoče najti mdr. pri Antonu Slodnjaku, Izidorju Cankarju in Antonu Ocvirku.

Slodnjak je v zgodnjih spisih¹⁷ razvijal osebni pogled na zgodovino slovenskega slovstva, kjer je bolj poudarjal podoživljanje in osmišljanje razvojnega procesa kakor podroben opis, dokumentacijo in argumentacijo, zlasti v smislu kakega kavzalnega determinizma; pri tem je mdr. uporabljal idejno- in duhovnozgodovinske kategorije, kot sta »analitično mišljenje« in »narodna duša«.

Izidor Cankar, ki je izhajal iz umetnostne zgodovine, je svojo koncepcijo o stilu kot izrazu svetovnega nazora in na njej zgrajen stilno-tipološki sistem prenašal tudi na raziskovanje literarne umetnosti Ivana Cankarja.¹⁸

Ocvirk je v obravnavo ustvarjalne osebnosti vpeljal kompleksen in izčrpen individualnopsihološki opis – t. i. duševni obraz – brez apriorne redukcije psihičnih procesov na realno biografsko doživljanje oziroma na njegove determinante. Pri teoretičnem utemeljevanju primerjalne literarne zgodovine se je mdr. dotikal različnih teorij o narodni duši; mednarodne tokove in smeri je obravnaval s poudarkom na idejnih sestavinah in opuščal iskanje determinističnih mehanizmov v drugih zunajliterarnih območjih.¹⁹

Marksistični vzorec se je uveljavljal predvsem kot model za globalno razlago družbenega razvoja. Kar zadeva območje literature, je pustil več sledov v programatiki, kritiki in publicistiki kot v literarni vedi. Kljub temu je za literarno zgodovino proti koncu tridesetih let postal relevanten historičnomaterialistični pogled na slovensko preteklost, zlasti v tisti obliki, v kakršni ga je najboljširneje razvil Edvard Kardelj. Vendar ta pogled v času med vojnama ni v celoti usmerjal nobenega večjega literarnozgodovinskega dela, pač pa je navdihnil nekaj strokovnih kritik.²⁰

Približno ob istem času je mogoče najti nekaj bežnih odmevov formalističnega

¹⁵ J. VIDMAR, Slovstvo in kritika, *Kritika* 1925/26; ocena Prijateljeve knjige *Predhodniki in idejni utemeljitelji ruskega realizma*, prav tam; Pogovor o Arhimedovi točki, *Kritika* 1926/27; Zagovor umetnosti, prav tam; Dve nasprotnici, prav tam; *Oton Župančič – kritična portretna študija*, 1935. – Značilno je, da Vidmar v tem času ni mogel doseči doktorata na ljubljanski slavistiki; prim. J. VIDMAR, Ivan Prijatelj, *Obrazi*, 1979, tretja, dopolnjena izdaja 1985.

¹⁶ S. LEBEN, *Problem Dantejeve Beatrice*, 1940.

¹⁷ A. SLODNJAK, *Pregled slovenskega slovstva*, 1934.

¹⁸ IZ. CANKAR, Uvodi k *Zbranim spisom Ivana Cankarja*, 1–19, 1925–1954.

¹⁹ A. OCVIRK, Levstikov duševni obraz, v knjigi *Levstikov zbornik*, 1933; *Teorija primerjalne literarne zgodovine*, 1936.

²⁰ SPERANS (E. KARDELJ), *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*, 1939. – Za odnos marksizma do nacionalno liberalističnega pozitivizma je značilna obširna kritika Prijateljeve Kulturne in politične zgodovine, ki jo je pod psevdonimom objavil B. KIDRIČ (A. JAVOR, Pripombe k slovenski literarni zgodovini, *Sd* 1940; prim. tudi A. JAVOR, Evropske krize in slovenski narod, prav tam).

vzorca, zlasti ob oblikovnih, stilnih in verznihi analizah v Ocvirkovem seminarju po letu 1937, ob Isačenkovi knjigi o slovenskem verzu in ob odmevih nanjo.²¹

Obravnavani vzorci ali modeli so se v naši literarni vedi le deloma pojavljali vsak zase, nepovezano; najpogosteje so se med njimi že ob nastopu vzpostavljala različna razmerja - bodisi koeksistenca ali sodelovanje bodisi konkurenca, nasprotovanje ali izključevanje.

Ker je bila teoretično-metodološka produkcija v tem času dokaj skromna, so se načelna stališča še najbolj izrecno oblikovala v strokovnih kritikah in polemikah. S tega vidika je zlasti zanimiva polemika o t. i. matematični arhitektoniki v Prešernovi poeziji, ki je s presledki trajala kaka tri desetletja.²² Druga osrednja sporna tema v naši literarni zgodovini, ob kateri so se razvneli spopadi v različnem času, je prikaz in vrednotenje starejših dob: srednjega veka, reformacije in protireformacije oz. baroka.²³ (Tretji veliki polemični spopad tega časa, o načelnem razmerju med umetnostjo in svetovnim nazorom, je potekal večinoma v literarni kritiki in esejistiki in skorajda ni segel na ožje pojmovano literarnoznanstveno območje.)

Zastopniki pozitivistične usmeritve, ki so sodelovali v teh polemikah, svojih pozicij skorajda niso argumentirali s pomočjo temeljnih teoretičnih tez, kot npr. z občo vzročno povezanostjo literarnih in zunajliterarnih pojavov ali z veljavnostjo geografsko-zgodovinskega in biološko-psihičnega determinizma, temveč predvsem s sklicevanjem na znanstvenost, ki so jo pojmovali empirično-induktivno. Znanstveno veljavno je bilo zanje tisto, kar temelji na dejstvih, torej na konkretnem literarnem, biografskem, zgodovinskem gradivu, in kar je od tod izpeljano z induktivnimi postopki. Za zagovornike tako pojmovane znanstvenosti, ki so ji seveda pripisovali občo veljavo, ni bilo sprejemljivo nobeno zgolj spekulativno sklepanje in razvijanje teoretičnih pogledov, ki ne upošteva v polni meri faktografske dokumentacije in argumentacije. Kadar so lahko očitali nasprotnikom pomanjkljivo poznavanje gradiva in strokovne obrtniške veščine, so jih zavračali v imenu opozicije med znanstvenostjo in diletantizmom. Kadar takega očitka niso mogli utemeljiti, so ugotavljali, da izhaja nasprotnik iz nazorskih in vrednostnih opredelitev, ki jih noče postaviti pod vprašaj in zato samo potrjuje že vnaprej znane rezultate; tukaj so torej vzpostavljali opozicijo med znanstvenim in ideološkim.

Podobno argumentacijsko strategijo srečamo pri nasprotnikih pozitivizma, ki so si

²¹ A. ISAČENKO, *Slovenski verz*, 1939. – A. OCVIRK, *Formalistična šola v literarni zgodovini*, *Slovenski jezik* 1938.

²² O historiati polemike gl. F. KIDRIČ, *Pomenki I, II*, *LZ* 1928; nadaljevanje polemike: A. ŽIGON, *Novi prispevki*, *DS* 1936. – F. KIDRIČ, *Ob kritikah Prešerna – prešernoslovske arhivalije*, *LZ* 1937.

²³ Prim. I. PRIJATELJ, *O kulturnem pomenu slovenske reformacije*, 1908. – F. KIDRIČ, *Epilog k Trubarjevemu zborniku*, *Naši zapiski* 1909; *Pomote in potvare za razne potrebe*, *Naši zapiski* 1909–1910; *kritike Sketa, Grafenauerja, polemika s Slodnjakom* (gl. op. 7); *Stoletja beležk brez literarne tradicije v zgodovini slovenskega slovstva* (polemika z Grafenauerjem), *LZ* 1935; *uvod v V. zvezek Zgodovine* 1938 (odgovor na kritike). – I. GRAFENAUER, *Poglavje iz najstarejšega slovenskega pismenstva*, *ČJKZ* 1931; *O pokristjanjenju Slovencev in pričetkih slovenskega pismenstva*, *DS* 1934; *Povzetek h Kidričevim glosam Stoletja beležk brez literarne tradicije*, *DS* 1935.

prav tako prizadevali legitimirati svoja prepričanja z znanstveno utemeljenostjo svojih pogledov in dognanj oziroma z neznanstvenostjo nasprotnih. Primerno oprijemališče so jim bile omejenost pozitivističnih postopkov, ki da se niso zmožni odtrgati od ravnih nepovezanih materialnih dejstev, in redukcionistične skrajnosti biografskega determinizma. (Pri tem je treba pripomniti, da bi bil ta očitek bolj utemeljen nasproti starejšemu, doslednemu pozitivizmu kakor-nasproti modificiranemu, ki je že sam ublažil svoje najhujše ekstreme.) Privrženci duhovnozgodovinskih teženj so se večkrat sklicevali na slabosti pozitivizma kot na lastna teoretična izhodišča, ker večinoma pač niso bila v podrobnostih izdelana in sistematično povezana. Drugače je bilo pri marksistično orientiranih polemikih, ki so postulirali znanstveno veljavnost svoje obče sheme in dokazovali pomanjkljivosti nasprotnih pogledov prav prek soočenja z njo. Pri njih je bila torej znanstvenost povezana s pravilno ideološko opredelitvijo ali pravzaprav utemeljena v njej. Nasprotno so zagovorniki pozitivizma razglašali, da si prizadevajo predvsem za ideološko nevtralno znanstveno objektivnost in nepristranost. Toda kljub temu je tudi pri njih udarila na dan liberalno-nacionalna ideologija, ki se je spopadala z drugačno ideološko-vrednostno opredeljenostjo nasprotnikov, denimo katoliških literarnih zgodovinarjev. Poleg tega naletimo pri njih še na en značilen argument: ker naša literarna preteklost še ni zadosti obdelana po različnih faktografskih vidikih in ker še vedno prihajajo v razvid nova osnovna bibliografska, biografska, zgodovinska dejstva, so v naši literarni zgodovini upravičene in nujno potrebne tudi tiste metode in pogledi, ki so drugje že saturirani; tu gre torej za utemeljevanje izbora metod s posebnostmi predmeta.

Ob teh nasprotjih pa ne smemo spregledati, da so stališča in metode, ki po izvoru pripadajo različnim smerem, obstajale mirno druga poleg druge, pa tudi v ohlapnejših ali tesnejših medsebojnih zvezah, in to celo v istem individualnem opusu. To je delno mogoče pripisati dinamiki osebnega razvoja, ki lahko pripelje človeka od nekega izhodišča na povsem nasprotno pozicijo; del tega gre nedvomno tudi na rovaš nedomišljenosti, nedodelanosti, nedoslednosti, skratka, pomanjkljivosti v osebni znanstveni formaciji. Toda pri preostanku teh pojavov gre vendarle za preiščeno in včasih celo teoretično utemeljeno združevanje ali prežemanje pogledov in postopkov, ki so po izvoru raznorodni. Tako npr. srečamo pri Žigonu poleg formalno-analitičnih študij o arhitektonski zgradbi Prešernove poezije in poleg spekulacij o duhovnem žarišču ali jedru umetnine, povezanih z idejno- in duhovnozgodovinskimi opredelitvami, tudi povsem pozitivistične biografsko-bibliografske študije in skrbne objave literarnozgodovinskega gradiva, ne da bi bila med nasprotnima stranema vidna kaka globlja povezava. Prijateljev opus niha med pozitivističnimi, zgodovinsko-sociološki determinizem zasledujočimi razpravami in simbolistično-impresionističnimi esaji, toda naposled se ta dva različna pola vsaj v teoretično-metodološki konstrukciji uskladita in zlijeta v enotno, kompleksno zamisel literarne zgodovine. Slodnjakovo literarnozgodovinsko delo se začneja v znamenju nekaterih duhovnozgodovinskih vidikov, ki jih pozneje opusti v prid natančnemu empirično-historičnemu rekonstruiranju zgodovinskega poteka, ali pa jih preformulira, tako da jim doda pozitivistične komponente. Ocvirkovo temeljno pozicijo je mogoče označiti kot modificirani, prenovljeni pozitivizem, ki pa je prežet s konkretno-historičnimi sestavinami in vidiki duhovnozgodovinskega izvora in sposoben sprejeti vase tudi komponente formalizma.

Če pomislimo, kakšne opuse označujejo ta imena in kaj pomenijo v zgodovini slovenske literarne vede, lahko sklenemo naš pregled obravnavanega obdobja z ugotovitvijo, da literarna veda ni nujno vezana samo na čiste teoretične in metodološke modele, temveč je lahko produktivna in socialno uspešna, tudi kadar se opira na sinkretične temelje.

SUMMARY

In the first half of the 20th century, literary studies were organizationally and institutionally fortified in the Slovene lands; they were defined as a historical and nation-affirming science and their theoretical and methodological framework was established. Within the field, there were several ideological and methodological directions and tendencies that followed European models, but these were adapted to the specific circumstances of Slovene literature and culture. The paper analyzes this complex entity in a synchronic cross-section. It searches for basic patterns in each direction, i. e., structural models, which consist of a point of departure, goal, definition of a subject, and choice of methodology.

Literary studies of the era under discussion were largely defined by the positivistic pattern; this is particularly true of biographical and synthetic historical works; their treatment usually involved literary problems as well as cultural, social and political history. However, since this pattern was adopted in Slovene lands at the time when European positivism was already in decline, it was modified to a moderate form of empirical historicism, with its main principles and program vaguely defined. The pattern of the history of ideas, or *Geistesgeschichte* did not come to the fore in the form of a coherent trend or school, but in the form of individual theoretical and methodological positions, more frequently in programmatic statements, critiques and polemics than in practice. Aside from these two patterns, in the thirties there were the first examples of Marxist or historical-materialist trends, mostly in scholarly criticism and as an impulse to the theoretical framework of historiography. There were also isolated echoes of formalism. Virtually all of these patterns are not encountered in their purest form, but rather in various forms of largely unreflected coexistence or syncretic junctures, where in the common substratum of historicism the basic positivist and empirical elements were most often joined by elements of *geistesgeschichtlich* superstructure (e.g., in Prijatelj, Žigon, Slodnjak, Ocvirk). However, literary studies on such syncretic ideological and methodological foundations were also productive and had a wide social response.